

AZ ISTENHEZ VEZETŐ ÚT HANGJAI

„Amikor ma írásban és szóban Dantéra emlékezünk, nem az irodalom egy nagy halottját ébresztgetjük, aki most 700 éve született, hanem vonzó, élő, egyetemes géniusz tiszteletünk, akinek üzenete az utókor számára ma is érvényes. Minden alkotásában – a legnagyobbtól a töredékekig – az emberiség és az igazság mély szeretetét érezzük. Olyan nagy művész, mint ő, csak néhány van a világirodalomban, hozzáfogható erkölcsi géniusz az irodalomban talán egy sem.”¹ – írta Kardos Tibor 1965-ben egy Dantéről szóló tanulmány kötet előszavába. Fontos, hogy ilyennek lássunk valakit ahhoz, hogy el tudjuk fogadni a művét, mint erkölcsi iránymutatást is. Márpedig Kelemen János szerint Dante nem szépirodalmi műnek szánta az *Isteni színjátékot*. Sokkal, de sokkal többet akart adni ennél a világnak: „Dante az *Isteni színjátékot* »szent Poémának, Szent Dalnak fogja fel, melynek ég s föld munkatársa«. Vagyis költeményét nem költői műnek, hanem szent doktrínának, a Szentírás folytatásának szánja.”²

Ha elfogadjuk, hogy Dante nagy művész, erkölcsi géniusz és azt is komolyan vesszük, hogy milyen szándékkal írta ezt a művet, akkor egy zenész vagy zenével foglalkozó ember számára felemelő lehet a Purgatórium üzenete. A minőségi zene és a zene szakralitása a XXI. század emberének a rohanó életéből egyre jobban kiveszik. Pedig a zene az, ami Dante szerint segíthet a lelkünk megtisztításában, életünk traumáinak feldolgozásban és az olyan fontos lépések megélésben, mint mikor egy szinttel közelebb kerülhetünk Istenhez. A Purgatórium így már nem csak abból a szempontból izgalmas hely, hogy egyedül itt történik átalakulás, csak itt létezik idő és valódi mozgás, hanem abban is, hogy ennek a szent tisztulási folyamatnak a zenét választja eszközéül és segítőjéül.

Dolgozatom témája épp ezért Purgatórium zenei világa. A 12. ének domborműveinél márványba vésve láthatjuk, mely három hagyománykör alapozza meg a mű világot. „Az első, az alulról szemlélt csodálatos faragás Máriát mutatta minden természeti ábrázolásnál szebben, amint az angyal üdvözli őt. [...] Közvetlen közelében a másik márványba véselt dombormű a frigyládát vivő ökrös szekeret és mellette hét kórusba szerveződött emberek csoportjait ábrázolta. [...] A domborművön még a jámbor zsoldáros, a táncoló (!) Dávid és felesége, Michol volt látható. [...] Dante meglátta a harmadik domborművet. Ezen Traianus császár és egy asszony találkozása középkori legendájának (storiata) képi bemutatását látta.”³

Ez a három kép bemutatja, amit Pál József is megfogalmaz: „A középkori mentális tér három nagy, egységes része a keresztény, a zsidó és a görög-római klasszikus hagyomány volt.”⁴ Azért is nagyon fontos mind a három hagyománykör, mert hisz ebben

1 KARDOS Tibor, *A Dante-kép változásai Babits óta = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KADROS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 9.

2 KELEMEN János, *A szentlélek poétája*, Kávé Kiadó, 1999, 13.

3 PÁL József, *Dante, szó, szimbólum, realizmus a középkorban*, Bp., Akadémiai Kiadó 2009, 144.

4 Uo.

a részben – melyre Dante huszonnégy tercinát szentel – maga Isten alkotta meg ezt a három képet.⁵ Így ezek itt, a Purgatóriumban kiemelt hangsúlyt kapnak. A negyedik, zenei kategória, melyet még vizsgálok, az a világi zene. Látjuk, hogy ez több helyen megjelenik és mennyire egyértelmű hatása van az Istenhez vezető úton a lelkekre.

1. A világi zene megjelenése és hatása

A világi zene megjelenése már a második énekben megtörténik. Miután Cato, a mennyei révész áthozta a lelkeket, Dante az árnyak közt felismeri a Casella nevű barátját és kéri, hogy mint már annyiszor, most is dallal enyhítse és nyugtassa lelkét. Ő eleget is tesz a kérésnek.

„A Szerelem, mely szólogat szívemben...”
kezdte, s úgy zengett drága dalolása,
hogy még visszhangzik édessége bennem.
Mi ketten s az ő valamennyi társa
hallgatva, boldog füleink betelltek,
mintha nem volna gondunk semmi másra.”⁶

De bármennyire szép és szívet-lelket nyugtató ez az ének, mégsem szolgál igazi hasznukra. Cato rájuk szól, hogy ne vesszesség itt az idejüket, mert indulniuk kell az útra, s a lelkek engedelmesen elindulnak. A világi ének tehát pillanatnyi megnyugvást adott, de hátráltatott; míg az egyházi, mellyel a révész áldotta meg a lelkeket előre vitt.

A következő példa a görög-római antik hagyománykörhöz köthető. A Tizenkilencedik énekben az énekével a hajósokat a halálba csaló Szirén vezeklésének lehetünk tanúi. Hajdani szépsége helyett itt torz külsővel tűnik Dante elé, de mikor dalra fakad, az épp olyan delejes erővel bír, mint hajdanán.

„[...] egy nő jött elém, álmomban, dadogva,
a szeme kancsal, arca színe halvány,
lába meggörcbült, és a karja csonka.
Ránéztem; s mint a napsugár hatalmán
az éj fagyától dermedt tag fölenged:
úgy tekintetem, nyelvét dalra csalván
megoldta; egész lénye földerengett
kis idő alatt, és fakószín arca,
mint a szerelem szereti, olyan lett.
És akkor, mondom, dalra oldva ajka
rákezdte úgy, hogy semmi figyelemben
sem vettem mást, csak rajta csüggve, rajta!

⁵ Uo., 145.

⁶ DANTE Alighieri, *Isteni színjáték*, BABITS Mihály fordítása <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/>

*Én vagyok a büvös Sziréna - zengte -
s a hajóst tengerén zavarra költöm,
oly vad gyönyörrel olvad énekembe!
Ritkán szabadul, ha hálómbe öltöm;
Ulysses útját is kitérítettem;
aki hall, el nem hagyhat; úgy betöltöm.”⁷*

A világi éneknek ez a fajtája káros, sőt bűnös és rossz, hisz itt nem pusztán távol tart a megtisztulás útjától, hanem egyenesen a halálba vezet. Az öncélú világi ének egyértelműen a rosszhoz kapcsolódik, de nem mindenhol ilyen negatív színezetű. Más helyeken akár még a tisztulást is szolgálhatja a kötetlen szövegű, nem Biblikus dal. Erre látunk példát a Tizennyolcadik énekben, melyben akik renyhék voltak, most nagy buzgón küzdenek üdvükért.

*„És szólt utamnak Segítője: Látod,
ott jön még kettő: nézd s figyelj a dalra:
szavaikkal marják a lustaságot!
Sírban hevert már - szólt a dal - kihalva
a nemzedék, melynek megnyílt a tenger,
mire a Jordánt megláthatta sarja; -
s ki azt mondaná a fáradságra: nem kell,
s Anchises fiát nem követte végig,
dicstelen élt tovább a gyáva ember! –”⁸*

A Huszadik énekben Máriát és a többi szenteket egyedül dicséri Capet Hugó, szintén nem Biblikus szöveggel. Sőt az est leszállta után olyan eseteket is megénekel, melyek a görög-római antik hagyománykörhöz köthetők. Például Midasz király vagy Pygmalion esetét.

Ugyancsak a tisztulást szolgálja a huszonhatodik énekben a bujaságtól tisztulók dala. Az ének itt sem Biblikus szövegű. Ráadásul kifejezetten személyre szabott:

*„itt egy részt hozott, más részt vitt a lába
és sírva újra bús dalukba kezdtek,
s kiki ráillő példaszózatába.”⁹*

Egy másik pozitív megjelenése a világi éneknek, mely szerint a költészet a maga területén hasznos motiváció lehet, a huszonkettedik énekben található. Szép példát látunk arra, hogy a nemes költészet milyen nemes szándékokat szíthat fel, s hogyan sarkallhat ifjakat arra, hogy ennek szenteljék magukat.

7 Uo.

8 Uo.

9 Uo.

„De mikor azt daloltad, mint tapossa
duplán a durva harc Jokaste keblét, -
mondá a Pásztorénekek dalossa -
„Clio verte veled a lant idegjét:
s nem volt meg, ami nélkül cselekedni
a jót kevés: nem volt igaz hited még.”¹⁰

„Uj század száll - daloltad - uj remény ég;
uj nemzedék jön, égből ereszkedvén;
igazság és aranykor visszatér még!
Általad lettem költő és keresztény;
de hogy szavamat könnyebben megértsed,
talán rajzomat kissé kiszinezném.”¹¹

Összefoglalva a világi ének a maga helyén jó és rossz egyaránt lehet. Motiválhat a költészet művelésére, de a halálba is csalogathat. Az Istenhez vezető úton attól függ, hogy előre mozdít- e vagy hátráltat, hogy milyen szándékkal szólaltatják meg. Ha valaki öncélúan, csak a maga vagy mások kedvére énekel, az eltereli a figyelmet az Úr útjairól. Azonban, ha valaki Isten szándéka szerinti dalt zeng, az a tisztulást segíti.

2. A görög-római klasszikus zenei hagyomány megjelenése

E kultúrkör a filozófiával oly sokat foglalkozó Dante számára nagyon kedves. Azonban a Purgatóriumban, ahol mozgás, változás és szent cél felé vezető út van – ahogy a világi zenénél láttuk – csak olyasminek lehet helye, ami Istennek kedves és a tisztulást szolgálja. A világi zenéről szóló részben több olyan mitológiai alak jött elő, ha csak említés szintjén is, akik szerepelnek a Purgatóriumban. Míg a hajósokat romlásukba csalogató Sziréna fizikailag jelen volt, addig Capet Hugó, oly sok más híres eset között, megéneкли Midasz király és Pygmalion történetét. Látjuk tehát, hogy példaként előkerülnek ezek az alakok, ám ők –leszámítva a Szirénát – még nem köthetők egyértelműen a zenéhez. Melyek tehát azok zenével kapcsolatban álló szereplők, akik helyet kaptak a Purgatóriumban akár csak említés szintjén is?

Mikor Dante a Purgatórium megírásába kezd, rögtön az első énekben Kalliope múzsához fordul segítségért.

„[...] és Kalliope valahára merjen
kisérni hangján, melytől sápadott
egykor a kilenc Pierída bűne,
hogy nem reméltek bűnbocsánatot.”¹²

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo.

Hésziodosz *Istenek születése* című műve nyomán tudjuk, hogy „Kalliopé, az epikus költészet múzsája, pártfogója”.¹³ Gyermekai, Orpheusz és Linosz varázs erejű dalnokok voltak.¹⁴ Nem véletlenül választotta főhőséül épp Orfeuszt Claudio Monteverdi az első operájához, és épp őt választotta Gluck is, mikor a barokk operából kiábrándulva meg kívánta reformálni az operairodalmat. Orfeuszban a költő és a dalnok kapcsolódik össze. Az ő története mutatja meg a zenének még az alvilág törvényeit is felülíró hatalmát. A zene tisztító hatalmának gondolata az egész Purgatóriumi úton visszatükröződik.

A Múzsák támogatása olyan áldás és kiváltság, mely által a dalnok képes a szorult vagy gyászos helyzetű embert felvidítani. Így ír erről Hésziodosz:

„[...] kit a Múzsák
kedvelnek, boldog, szájából ömlik az édes
szó, s valahányszor a gyász elfogja a lelket, a gondban
még el nem fásultat, s szenved tőle az ember,
Múzsák hű szolgája, a dalnok, a régi nagyoknak
hírét zengi s a boldog olümposzi isteneket mind,
rosszkedvét feledi s gondjára se gondol az ember
vissza, borúra derűt hoz az istennők adománya.”¹⁵

Látjuk, hogy Dante az első énekben kéri a Múzsák pártfogását. Ez azt mutatja, hogy ilyen bűvös hatalmú dalnokként kívánja művét papírra vetni. Ebből a gondolkodásból következik, hogy a második énekben, mikor régről ismert kollégára, egy másik dalnokra akad, akkor tőle szintén ezt a fajta varázsos enyhülést várja és kéri. Megtapasztalja azonban azt, hogy a Purgatóriumban már más szabályok érvényesek. Itt már a dalnok, bármily szépen zenél, nem válhat a tisztulásra szoruló lelkek javára. Ennek a folyamatnak logikus következménye, mikor a harmadik énekben említést tesz Arisztotelészről és Platónról, de azt mondja róluk, hogy bár akartak látni, de nem tudtak. Hisz hiába lehet a legjobb szándék mögöttes, sem a filozófia, sem a művészet önmagában nem juthat el Istenhez. Mind a kettő lehet eszköz az Úr szolgálatában, – ahogy a zene és a képzőművészet megjelenik a Purgatóriumban – de Isten nélkül a megtisztulás útján már csak visszatarthatnak minket. Pont, mint Casella éneke.

Vizsgáljuk meg, melyek lesznek a hasonlóságok és az alapvető különbségek Platón és Arisztotelész a zenéről kialakított képében és másik három zenei gondolkozásban.

Platón *Az állam* című munkájában komoly figyelmet szentel a zenének. Kettéválaszt jó és rossz zenét, de még kártékony és hasznos hangszereket is, méghozzá a következőképpen:

„Platón feltétel nélkül hisz a zene lélekformáló erejében: „a ritmus és a harmónia hatol be legjobban a lélek belsejébe”. Az ion és a líd hangnem csak szórakoztat és

13 <http://utrakelo-irodalom.hu/irodalom/vilagirodalom/gorog/hesziodosz-2/muzsak/> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.

14 http://mitologiaoldalaim.blogspot.hu/p/blog-page_9230.html megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.

15 HÉSZIODOSZ, *Istenek születése*, 96–103. sor, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre fordítása

elpuhít - ezért ezek mellőzendők. A dór és a fríg viszont éleszti a harci kedvet, bátorsággal tölti el az ifjak lelkét. A húros hangszerek közül csak a lírát és a kitharát engedélyezte. A fuvolát száműzte a fiatal öröknek ajánlható hangszerek közül.”¹⁶

Amíg a zene lélekre gyakorolt hatása, mind a négy általam vizsgált zenei szegmensben, alaptételnek tűnik, addig a jó és az ártalmas zene kettéválasztása nagyon más alapgondolatra épül náluk. Míg a világi zenében is és a zsidó zenében is azt látjuk, hogy a szándék az, ami igazán befolyásolja, hogy milyen lesz az előadott zene/dal hatása, Platónnál hangsor alapján vannak kategorizálva. Csak egyetlen példát említve: Dávid lant játéka hasznosnak bizonyult, mert Isten rossz lelkét akarta kiűzni vele, ellenben a nép asszonyainak dicsőítő éneke csak féltékeny indulatokat szított Saul szívében – erről bővebben a zsidó zenéről szóló részben írok. Platón besorolása ettől a gondolkodástól egészen idegen. És még inkább messze van, ha megnézzük, hogy a Purgatóriumban megjelenő keresztény zenék közül egy sem káros, nincs rossz hangnem, mert mind előre visz és segíti a tisztulási folyamatot. Kevésbé idegen viszont a Purgatórium szellemiségétől a következő gondolat – bár nyilván nem ugyan ahhoz az Istenhez szánná ezeket Platón, mint Dante: „A gümnasztikai nevelés mellől a múzsai nevelés sem hiányozhat. Homérosz költészete helyett – amely az isteneket gyarló emberi lényeknek ábrázolja – Platón himnuszokat és magasztaló énekeket tanítana a fiatal fiúknak és lányoknak.”¹⁷

A következő gondolatok szintén megtalálhatók a Purgatórium belső logikájában, ugyanis itt a zene segít a kívánt cél elérésében. A cél pedig hasonló: Isten/a transzcendens világ elérése.

„A matematikai képzés keretei között tanítandó aritmetika, geometria, asztronómia és zenetudomány csupán előkészület a dialektikához, amellyel nem szabad túl korán megismerkedni. (...) A filozófusok fentebb bemutatott magasrendű nevelésének végső célja a transzcendens (érzék fölötti) ideák, mindenekelőtt a jó ideájának a megismertetése.”¹⁸

Arisztotelész nézetével bármilyen modern, felvilágosult ember rokonszenvezne. „Fiának szánt művében, a „Nikomakhoszi etiká”-ban arról ír, hogy az emberi élet célja a boldogság. Ki az igazán boldog ember? Az, aki erényesen él – hangzik Arisztotelész válasza. A cél tehát erényes polgárok nevelése.”¹⁹

Csak hogy a keresztény vallás szemszögéből nézve a földi élet célja merőben más. Látjuk, Arisztotelész gondolkodásában ugyancsak megjelenik a zene lélektisztító ereje: „Úgy véli, hogy a zene képes az indulatok és szenvedélyek levezetésére, s így megtisztítja az erkölcsöket. (Ez a megtisztulás az arisztotelészi katarzis-elméletnek a lényege.) A passzív zenehallgatás azonban ehhez nem elegendő, a gyermeknek magának is muzsikálnia kell. Ez a zenetanulás ne legyen mesterségszerű, „versenyekre és díjakra irányuló”. Általános zenei műveltségre van szüksége a gyermeknek. A hangszerek közül a fuvolát elutasítja, mert az „nem arra való, hogy erkölcsös lelki hangulatot

16 <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/02.02.html> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.

17 Uo.

18 Uo.

19 Uo.

keltsen”, csupán a szenvedélyeket korbácsolja fel; a kithara sem nyeri meg tetszését; csak a lírát engedélyezi. A hangnemek terén a dór mellett foglal állást, mert „nyugodt, férfias méltóságot” áraszt, s így ez felel meg leginkább a szélsőségektől mentes erkölcsi erények kialakításának.”²⁰

Összefoglalva, a görög-római antik zenei világ ugyan megjelenik a Purgatórium legelső énekeiben, de csupán mint jelzése annak, hogy bár a filozófia eljuthat nagy és rejtett igazságok feltárására, a művészet pedig még ennél is magasabbra, az értelem fölötti szintre, de sosem fognak elérni a valódi igazságokig. Az Istenhez vezető úton egyedül a vezeklés és a kegyelem segíthet át minket. Így míg Dante, mint a filozófus és a művész innen, ebből a kultúrkörből táplálkozna, addig mint a hívő ember kénytelen új, egészen más utat keresni a megtisztulás folyamatához.

3. A zsidó zenei hagyomány megjelenése

Ha a keresztény liturgiáról beszélünk, akkor számba kell vennünk, hogy az az ókori zsidó zenei hagyománnyal összefonódott a kereszténység kezdetekor, beleolvadt és kitörölhetetlen része lett. A zsidó hagyomány akkor sem lenne elválasztható a kereszténytől, ha Dante nem emelné külön ki. Egyrészt az Ószövetség a keresztény hagyomány szerves részét képezi, másrészt, ahogy Kármán György mondja: „A zenetudomány bebizonyította, hogy a közös ősi gyökerek következtében a gregoriánus számos olyan dallamvonalat, zenei fordulatot őriz, ami az ókori közös istentiszteleteken is elhangozhatott az ókeresztény és a hagyományörző zsidóság közös istentiszteletein.”²¹

A világi zenéről szóló részben világosan láthattuk, hogy Dante a világi zenét árnyoldalairól is bemutatta. Ha a zenélés, az éneklés nem Isten céljait szolgálja, akkor nem visz közelebb hozzá, sőt akár távol tarthat tőle. Az Ó szövegségben oly hangsúlyosan megjelenő zene legtöbbször Istenhez köthető.

Ellenben találunk ellenkező példát is, például Dávid és Saul közös győzelme után: „Egyszer amint hazajöttek, amikor Dávid a filiszteusok leveréséből tért vissza, kivonultak az asszonyok Saul király elé Izrael városaiból énekszóval, körtáncot lejtve, dobolva, vígan, és három húru hangszeren játszva. A táncoló asszonyok így énekeltek: Megölt Saul ezer embert, Dávid meg tízezer embert!”²² (1 Sám 18, 6-7) A zene itt nem Istent szolgálja és látjuk – pont, mint a világi zenénél hasonló helyzetben –, hogy következményei nem áldásosak, hisz Saul szívében ekkor gerjed fel a harag és a féltékenység, mintha a zene valóban csak Isten dicsőítésének szolgálatában lenne igazi hasznunkra.

Ennél azonban sokkal fontosabb és izgalmasabb kérdés az, hogy Dante mennyire ismerhette a zsidó zenei hagyományt és ebből a szegmensből mit választott ki. Feltehetően nem volt jártas az akkori zsidó liturgikus gyakorlatban. Amit ismerhetett, az az ókori zsidó zenei hagyomány. E tekintetben viszont épp oly művelt lehetett, mint

20 Uo.

21 KÁRMÁN György, *A zsidó liturgikus zene, I. rész, Történelmi vázlat*, Bp., ORKI Zsidó Egyetem, 1998, 5.

22 *Biblia*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága, Bp., Kálvin János Kiadó, 2001, 287.

akár egy ezzel foglalkozó mai szakember. Hisz, ha az ókori zsidó hagyományt vizsgáljuk, akkor nagyrészt a Bibliára hagyatkozhatunk, mint forrásra. Mivel a kottairás csak jóval később alakul ki, így más írásos zenei dokumentum nem nagyon maradt fenn. Tudjuk, hogy az ószövetség tanulmányozására volt lehetősége. „Dante valószínűleg a ferenceseknél és a dominikánusoknál végezte alapiskoláit, majd később a bolognai egyetemen jogot, retorikát, orvostudományt és művészeteket tanult.”²³

Nézzük meg először azt, hogy a Purgatóriumban milyen módon láthatjuk a zsidó zenei hagyományt megjeleníteni. Az első hely a bevezetőben is említett 12. énekben szereplő második márványkép:

„Ott márványökrök vonják ponyvasátor
alatt; szekéren, ládáját az Úrnak,
mely int, hogy ne légy hivatlan prókátor.
S a kísérek hét kórusra oszolnak;
s ott két érzékem küzködött; az egyik
szólt: *Nem!* - a másik: *De igen, dalolnak!*
S a tömjénfüstöt is, mely föltüremlik
köröskörül, sok jól utánzott ránccal,
az orr tagadja, s a szemek igenlik.
S lám, a Zsoltáros föltürközve táncol
a szent Szekrény előtt alázatosan;
s több volt királynál, s kevesebb, e táncsal.
S egy palotának erkélyén magassan
Mikhál látszott, a menetet csodálván,
szomoruan, és kissé haragossan.”²⁴

Huszonhetedik énekben Dante álmodást lát, s ebben az álomban jelenik meg Lea, aki megéneklé a testvérével megélt örök különbséget kettejük között:

„[...] egy ifju szép hölgy tűnt elém, bolyogva
virágos réten, álmaim leánya,
virágot szedve, s ilyen dalba fogva:
Tudja meg, aki nevemet kívánja:
*Lia vagyok, és gyönyörű kezemnek
koszorút kötni drága tudománya,
hogy tükröm elé ékesítve menjek; -
de húgom Rákhel el se hagyja tükrét;
fényes szemei folyton rajt pihennek.*

23 KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumban*, kézirat 1.

24 DANTE Alighieri, *Isteni színjáték*, BABITS Mihály fordítása <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/megtekintes>
dátuma: 2015. 09. 21.

*Az én kezeim cicomára fürgék,
az ő szemei magát nézni; tettben
lelem én, ő látásban leli üdvét. –*²⁵

A zsidóság Ráheldt ősanyjának tekinti.²⁶ Mikor a nép újra fogságba kerül, Ráheld felkel sírjából és sírva könyörög fiaieért (Jeremiás 31,15–17). Dante mégsem őt helyezi előtérbe, hanem az oly sokszor megvetett testvérét, Leát. Azt a Leát, akit apja csak úgy tudott férjhez adni, hogy megcsalta Jákobot. Azt a Leát, aki végigélte a megaláztatást, hogy hiába szül fiúkat férjének, az csak hűgát szereti igazán. Ez az állapot életük végéig kitartott, hisz József története mutatja, hogy Lea gyermekei megörökölvén anyjuk helyzetét, mindig csak másodhegedűsök lehettek az atyai házban. Lea tehát még Ráheld halála után sem érezheti magát a szeretett feleségnek. Milyen szép, hogy mind Platón, mind Arisztotelész, mind a világi zene – mind a pszichológia –, mind pedig a keresztény kultúrkör hisz a zene terápiás jellegében; és itt ez a sokat gyöttrődött nő a virágos réten kiéneklei magából a bánatát. Dante ösztönösen tudja azt, amit a tudomány a zene-terápiában csak jóval később fedez fel.

A huszonnyolcadik énekben megjelennek a zsoltárok is:

„Ti újjon jöttök; s tán hogy így mosolygott
ajkam e kertben - kezdte - hol az Ember
fájának első fészke vala boldog,
csodálkozhattok rajta jóhiszemmel;
de fényt derít a Delectasti zsoltár,
mely elmétekről minden ködöt elver.
S te ki előbb kéréssel ostromoltál:
tárd föl, ami még előtted csodás;
beszélni jöttem, bármit tudakolnál.”²⁷

„A Földi Paradicsomban Matelda őrgórnő említést tesz a Delectasti zsoltárra 5. sora, a teremtésről szól. Az egykori bűnbeesés helyén Matelda nem a tragikus eseményt hangsúlyozza, hanem a teremtés csodáját, szépségét.”²⁸

Az ELTE Régi Magyar Irodalomtudományi Intézetének Szöveggyűjteményében a régi magyar irodalom történetében található ez a zsoltárt.²⁹ Az Apor-kódexben (15. sz. vége) az 5. sorban a következő szerepel: „Mert örvendeztettél engemet, Uram, te tételidben, és te kezeidnek művelkedetiben vigadok.”³⁰

Most vizsgáljuk meg, hogy ehhez képest milyen funkciói voltak a zenének a zsidóság életében az Ó szövetség tanúsága szerint. „Zenei szempontból a Szentírás tanúsítja:

25 Uo.

26 <http://judaizmus.blogspot.hu/2009/04/nok-bibliaban-7.html> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.

27 DANTE Alighieri, *Isteni színjáték*, BABITS Mihály fordítása, <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.

28 KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában*, kézirat 10.

29 http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=339_341_91_zsoltar megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.

30 Uo.

mind az ének, mind a hangszeres játék és tegyük ehhez a táncot is, a zsidóság gyakorlatában az egyistenhitet szolgálja. Istent dicsérik, dicsőségét hirdetik az énekek, ezt szolgálja a zene, a tánc és ezért tartanak istentiszteletet.³¹

Már a pusztai vándorlás kezdetén zene, ének, tánc és hangszerek kísérik az Istenhez vezető utat. A zene képes csak átadni az Isten iránt érzett szavakkal kimondhatatlan hálát Mózes hálaadó énekében. „Akkor ezt az éneket énekelte Mózes Izrael fiaival együtt az Úrnak: Énekelek az Úrnak, mert igen felséges, lovat lovasával a tengerbe vetett.”³² (2 Móz 15, 1)

Mirjam prófétanő pedig táncol: „Ekkor Mirjám prófétanő, Áron nénye, dobot vett a kezébe, és kivonultak utána az asszonyok mind, dobolva és körtáncot járva. Mirjám így énekelt előttük: Énekeljete az Úrnak, mert igen felséges, lovat lovasával a tengerbe vetett.”³³ (2 Móz 15, 20-21)

Más példákat szintén láthatunk hálaénekekre. Ilyen Debóra és Bárák éneke a Sisera hadsereg legyőzésének ünneplése: „Azon a napon így énekelt Debóra és Bárák, Abínóam fia: Feltámadt az életkedv Izraelben, önként fölkel a nép, áldjátok hát az Urat! Halljátok, királyok, figyeljete, fejedelmek! Én most az Úrnak éneket mondok, zsolnárt zengek az Úrnak, Izrael Istenének.”³⁴ (Bír 5, 1-3)

Kapcsolódik a hálaénekekhez, mikor Isten gondoskodását előzi meg a dal. A pusztai vándorlás során Moáb határához érve: „Ott van az a kút, amelynél ezt mondta az Úr Mózesnek: Gyűjtsd össze a népet, mert vizet adok neki. Ekkor énekelte Izrael ezt a dalt: Buzogj föl, kút, zengjéte dalát!”³⁵ (4 Móz 21, 16-17)

Előfordul olyan eset, mikor maga Isten ad éneket és kéri Mózeset, hogy tanítsa meg a népnek kettős céllal. A dallam segíti az írástudatlan népet abban, hogy a törvényt fejben tartsa, amennyiben pedig ezek ellen vét, maga a megtanult ének tanúskodik majd ellene. „Most pedig írjátok le ezt az éneket! Tanítsd meg rá Izrael fiait, add a szájukba, mert ez az ének lesz tanúm Izrael fiaival szemben.”³⁶ (5 Móz 31, 19)

Isten rossz szellemének elűzésére ugyancsak a zene az alkalmas eszköz. A közismert kép, melyben Dávid hárfa játékkal vigasztalja a gyötrődő Saul, ennek a megvalósulását mutatja. Fontosabb azonban a megvalósulásánál, hogy mikor a baj megtörténik és az ebben kompetensek pontosan diagnosztizálják Saul problémáját, akkor az egyetlen kiút ebből a lantpengetés. Nem egy gyógymód a sok közül, hanem az egyetlen lehetséges. „Saultól viszont eltávozott az Úr lelke, és rossz szellem kezdte gyötörni, amelyet az Úr küldött. Akkor ezt mondták a szolgálói Saulnak: Látod, Istennek egy rossz szelleme gyötör téged. De a mi urunknak csak szólnia kell, és szolgálid kések keresni egy embert, aki ért a lantpengetéshez. És ha majd Istennek a rossz szelleme megszáll, akkor pengetni fogja a lantot, és jobban leszel.”³⁷ (1 Sám 16, 14-16)

31 KÁRMÁN György, *A zsidó liturgikus zene, I. rész, Történelmi vázlat*, Bp., ORKI Zsidó Egyetem, 1998. 6.

32 *Biblia*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Bp., Kálvin János Kiadó, 2001, 72.

33 Uo., 72-73.

34 Uo., 243.

35 Uo., 157.

36 Uo., 209.

37 Uo., 284.

A *Purgatórium* 12. énekében található az alábbi jelenet: „Az Isten ládáját egy új szekéren vitték el Abinádáb házából, és Uzzá meg Ahjó irányították a szekeret. Dávid pedig és egész Izrael szent táncot járt Isten színe előtt teljes erővel, énekelve, citerák, lantok, dobok, cintányérok és harsonák kíséretében.”³⁸ (1 Krón 15, 7-8) Az idézet mutatja, hogy az egész nép részt vesz benne. Ennek ellenére megtörténik a tragédia, mert aki a ládát a leesésétől óvni akarná – és így hozzáér – meghal. Érdekes, hogy Dante ezt a részt emeli ki, amelyben az egész nép zenél. A *Purgatórium* tisztuló lelkei szintén többször és közösen énekelnek.

Ehhez képest sokkal korlátozottabb lesz a zenészek köre, miután Dávid megépítteti a szent sátorot. Ekkor, hogy a ládát végleges helyére vigyék, már Lévi törzsére bízta a szállítást. „Dávid megparancsolta a lévíták vezetőinek, hogy állítsák föl atyjuk fiait, az énekeseket hangszerekkel, lantokkal, citerákkal és cintányérokkel, és zendítsenek hangos örömeikre.”³⁹ (1 Krón 15, 16) Dávid szerint így kell megfelelően kísérni az Úr ládáját, s így nem ismétlődik meg az előző alkalommal bekövetkezett tragédia. Mikor a Krónikák második könyvében Salamon az Isten házába szállíttatja a ládát, egész pontosan adatok vannak a zenei apparátus viseletéről, elhelyezkedéséről és létszámáról. Mikor a ládát már elhelyezték „[...] fölállt az oltártól keletre valamennyi énekes lévita, tehát Ászáf, Hémán és Jedútún a fiaikkal és testvéreikkel együtt fehér ruhába öltözve, cintányérokkel, lantokkal, és velük együtt százhusz harsonát fújó pap. A harsonásoknak meg az énekeseknek egyaránt az volt a tisztük, hogy összehangolva zengjék az Úr dicséretét és magasztalását. Amikor hangosan szóltak a harsonák, a cintányérok és a hangszerek, és dicsérték az Urat, mert ő jó, és örökké tart szeretete, akkor a házat, az Úr házat felhő töltötte be, úgyhogy a papok a felhő miatt nem tudtak odaállni, hogy szolgálatukat végezzék, mert az Úr dicsősége betöltötte Isten házat.”⁴⁰ (2 Krón 5, 12-14)

A három esetből látszik a fokozatosság. Szükség volt arra, hogy a szövetség ládáját zene kísérje. Mind Dávid, mind a bölcsességéről ismert Salamon így látta jónak. De az sem volt mindegy, hogy kik zenélnek és hogyan. Ha nem az arra szentelt lévíták kísérték a láda átszállításának aktusát, az tragédiába torkollott. Ez nagyon pontosan mutatja, hogy itt a zenének nem csupán aláfestő, vagy légkör teremtő funkciója van, ahogy az egyik párkányról a másikba való átlépéshez sem akárki szólthatja meg a zenét, hanem csak az ott őrt álló angyalok. Dante *Purgatóriumában* épp így megvannak azok a szent zenék, melyeket csak a megfelelő lények szólaltathatnak meg. A zene fontosságát mutatja az is, hogy milyen nagy létszámú lévita volt énekes szolgálatra rendelve. A Krónikák első könyvének 23. fejezetében láthatjuk, hogy Dávid összegyűjtve Izrael vezetőit, számba veszi a lévítákat, 38 000 főt. Ebből 4000-nek az volt a dolga, hogy Isten dicséretére használja az általa készített hangszereket.

Hasonlóan központi szerepet kap a zene, mikor Jerikó falai bevehetetlennek bizonyulnak. Ekkor így szól az Úr Józsuének: „Lásd! A kezedbe adom Jerikót és királyát

38 Uo., 408.

39 Uo., 409.

40 Uo., 427.

vitéz harcosaival együtt. Vegyétek hát körül a várost, valamennyi harcos kerülje meg egyszer a várost. Így tégy hat napon át! Hét pap vigyen hét kosszarvból készült kürtöt a láda előtt. A hetedik napok hétszer kerüljétek meg a várost és a papok hétszer fújják meg a kürtöket. És ha majd hosszan fújják a kosszarvakat, ti pedig meghalljátok a kürt szavát, hatalmas harci kiáltásban törjön ki az egész nép. Akkor le fog omlani a város kőfala, és a nép bevonulhat, mindenki egyenest előre.”⁴¹ (Józs 6, 1-5) A harcosok végig vonulnak és végig zengenek a kürtök. A szövetség ládája az Úr jelképe. Ezt jelzi, mikor a Biblia azt írja: „Az Úr előtt vonult”, aki a kürtöket fújta - miközben a kürtösök a láda előtt vonultak.

Dante minden egyes lényeges ponton megjeleníti a zenét a Purgatóriumban. Mikor új szintre lép és újabb P törlődik le a homlokáról, azt mindig valamilyen zene kíséri. Látjuk, milyen erős párhuzamot mutat ez a gondolat az ősi zsidó gondolkozással, ahol minden fontos Istenhez kötődő aktust szintén zene kísért.

Más helyzeteket találhatunk a *Zsoltárok könyvében*, ahol rendkívül gazdag tárháza vonul fel az emberi érzéseknek és élethelyzeteknek, a gyásznéktől a szerelmes dalon át a hálaadó énekig. Látjuk, hogy a szakrális zene az élet minden területét végigkísérheti. Hasonló ehhez Danténál a különböző tisztulási folyamatokban segítő zene, mely a különböző élethelyzetekből adódó, a különböző bűnöktől való szabadulást munkálja. Az ide tartozó példák bővebben a IV. részben szerepelnek.

Összefoglalva: láthattuk, hogy a világi zene mind Dante művében, mind a zsidó hagyományban rossz indulatokat kelthetett, sőt néha kifejezetten káros volt. Megfigyelhettük ezen kívül azt is, hogy gyökereiben mennyire egyezik a Dante által felépített világ belső és a zsidó vallás logikája a zenével kapcsolatban. Az Istennel kapcsolatos dolgoknak ez sokszor elengedhetetlen kísérője, előre mozdítója vagy egyetlen eszköze. Ezen kívül a zenét használva lehet saját érzelmeinket és életeseményeinket Istennek tetsző módon feldolgozni, de természetesen nem ez az egyetlen ilyen út.

4. A keresztény zenei hagyomány megjelenése

A keresztény zenei hagyomány egészen más helyzetben van, mint az előzőleg tárgyalt másik három. Ez a fajta zene ott van minden fontos fordulóponton és megjelenik majdnem minden konkrét tisztulási folyamatban. Ezért mielőtt a konkrét zenével körbeszótt epizódokra térnénk, itt már kikerülhetetlenül meg kell néznünk a Purgatórium szerkezetét. Keletkezése egy idős a sátán lázadásával. Ahogy a frissen teremtett világban megjelenik a lázadás, úgy jön létre a vezeklés helye is. Ahogy a mennyből kivetett Lucifer a földre csapódik, esésével létre hozza a poklot és vele párhuzamosan a purgatóriumot. „[...] a pokolbeli tölcsérnek egy a tengerben elszigetelt hegy felel meg Jeruzsálemmel éppen szemben. Oly magas a hegy, hogy csúcsát a legalsó égkör súrolja, lábát pedig annak a tengernek hullámai nyaldossák, amelyben a legnyugtalanabb ember lelete halálát.”⁴²

41 Uo., 217.

42 CHIAPPELLI, Fredi, *A Purgatórium szerkezete = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 338.

Cato, a mennyei révész az ide vezető úton hozza el, majd ennek a tengernek a partján teszi ki a tisztulásra méltó lelkeket. Innen veszi kezdetét a megtisztulás folyamata, mely folyamatos felfelé irányuló mozgással jár. Ezt nem csak a szó lelki értelmében élheti át, aki bejárja a hegy útját, hanem fizikailag is. Minden egyes tisztulási részfolyamat után egy szinttel feljebb folytatódik a vezeklés. A szintek tagolódása a következő: „A *Purgatórium* anyaga funkcionálisan kilenc részre oszlik: az antipurgatóriumra, a hét főbűnt sújtó hét büntető gyűrű (így következnek egymás után: büszkeség, irigység, harag, lustaság, fősvénység, falánkság, bujaság) és végül a Földi Paradicsom.”⁴³

A második énekben tanúi lehetünk, ahogy új csapat érkezik a purgatóriumba. Már az ide való belépést – tehát az első jelentős állomást – zene kíséri.

„Farán a Szent Révész alakja lenge;
(a Szentség jele homlokán vakító);
s több mint száz lélek ült zsufolva benne.”
„*In exitu Israel de Aegypto* -
egy hangon így mindnyájuk ajka zengett,
s tovább mint írja a zsoltaáros író.”

Az idejutás útja tehát Cato zsúfolásig telt csónakjának elhagyásával és az ő áldásával ér véget. A jelenet szép és egyszerű. Cato keresztet vetve megáldja, majd kiteszi őket a parton és eltűnik. „Szentség súlyával bírnak szavai és tettei, s amit Dante vagy Vergilius tesz parancsára, noha egyszerű, mégis úgy írja le, mint rituális cselekményt (I. 121.-136.). A részletek egysége allegorikus hangulatot és a liturgiára jellemző ünnepélyességet kelt. Ezzel a kezdeti epizóddal egyébként a liturgikus hangot akarta bevezetni. Mindenekelőtt a zeneiség folyamatosságát biztosítja, hiszen az imádságok szuggesztív visszhangozását az őrangyalok vallásosan előírt mozdulataival váltogatja, és végig vezeti az ének egészen mint mély alaphangot, s az egész ünnepélyes fináléban folyik egybe.”⁴⁴

Ez a zenei bevezetés két dolgot foglal magába. Előre vetíti a minden szintre való belépéskor megszólaló angyali énekeket, és azt is megmutatja, hogy a lelkek aktívan énekelnek az egyes bűnök miatti vezeklésükkor, hisz már az érkezés pillanatában közösen dalolnak. Ez után következik az antipurgatórium, ahol szintén szent énekek hangzanak fel:

„Eközben új csapat tűn íme szembe
kissé előttünk, a lejtőn levágva
s a *Miserérét* versről-versre zengve;”
(V. 22-24.)

43 Uo., 339.

44 Uo., 340.

„A királyok völgyében a *Salve Regina* és a *Te lucis ante* jelölik a változó krepuszkoláris mozzanatot.”⁴⁵ „[...] a *Salve Reginát* zengik, az esti zsolozsma, a vesperás (alkonyati imaóra) canticumát (a zsoltárhoz hasonló, de nem a zsoltárkönyvből vett ének).”⁴⁶

Majd, mikor már a lelkek felkészültek rá, elérkezik a belépés a valóságos purgatóriumba. Itt ugyancsak megjelenik a már említett váltakozás. A bebocsátásnál megszólal az angyali ének, majd minden szinten a vezeklők szenvedélyes éneke. „[...] az édes és hatásos *Te Deum laudamus* üdvözlí (IX.39. és köv.), a következő körökben a büszkék a *Pater Noster*-t mormolják, az irigyek litániát mondanak, a haragosok rázendítenek az *Agnus Dei*-re, a fősvények és a kapzsiak az *Adhaesit pavimento anima mea* zsoltárt éneklék, a falánkok a *Labia mea Domine* szavaival siránkoznak, a bujálkodók a *Summae Deus clementiae*-t zengik. S amikor egy lélek már megtisztult, és feljebb szállhat, az egész hegy ünnepi énekben remeg, a születés örömeiben a *Gloria in exelsis* hangjára. (Csupán az állandó futásban lévő lusták nem mondanak imádságot, hanem erényre és bűnre példát.)”⁴⁷ Fontos még megjegyezni, hogy mennyire pontosan illeszkednek ezek az énekek a Purgatórium belső világához és logikájához, miközben leképezik az akkori liturgiai gyakorlatot. Az egyedül a Purgatóriumban jelen lévő idő magával hozza a napszakok váltakozását. Ehhez az énekek is adaptálva vannak. Például a *Te lucis ante - Téged dicsérünk napszállta előtt*. „Szent Ambrus himnusza. Este van a völgyben, („sötétedett a lég, eljött az este”). A Kommentár ezt a himnuszt is a vesperás gyakorlatához sorolja. A Cl. Blume által összeállított.”⁴⁸

Ehhez képest komoly változás a Földi Paradicsom. Itt már nem a következő szintre engedő őrangyalok és vezeklő bűnösök éneke ismétlődik. Az előző részekben már említett Lea és Matilda énekét, a Beatricével való találkozás és az egész út tetőpontja követi: „A Purgatórium befejező részét az utolsó hat ének tartalmazza; itt megy végbe a Földi Paradicsom vidékén a Beatricével való találkozás, és kibékülés. Ez a rész valóságos tetőpont, Dante legnagyobb ünnepélyességgel veszi körül a liturgikus tartalmat. Már nem himnuszok és imák ellenpontozása, hanem óriási ünnepélyes körmenet, amelyben szimbolikusan felvonul a kereszténység minden tradíciója.”⁴⁹

Dante nem csupán időben használta pontosan a liturgia elmeit, de az előadás módját is mindig a tartalomhoz igazította. „Hallhatunk” kánont, megjelenik az orgona hangja, együtt és kórusban szintén énekelnek a lelkek. Jól példázza a következő eset azt, hogy az előadásmód miként nyer fontosságot. „Az *Énekek éneké*-t megszemélyesítő vén fordul Beatricéhez, *Ó, jöjj, libanoni menyasszony*. Ez a felelgető énekmód, a rezponzorikus éneklésmód, amit használtak a liturgikus gyakorlatban. Ez a zenei változatosság a jelenet, helyzet fontosságát még jobban kiemeli.”⁵⁰

Globálisan nézve látjuk, hogy minden apró aktus ebben a keresztény szellemiségben születik: „A liturgikus magatartásra egyébként jellemző az, hogy csekély

45 Uo., 341.

46 KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában*, kézirat 5.

47 CHIAPPELLI, Fredi, *A Purgatórium szerkezete = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 340-341.

48 KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában*, kézirat 5.

49 CHIAPPELLI, Fredi, *A Purgatórium szerkezete = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 351.

50 KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában*, kézirat 11.

cselekvésnek komoly értelmet, tehát spirituális jelentőséget tulajdonít. A Purgatórium összes epizódjának közös jellemzője az, hogy a cselekvések eredetében túlsúlyban van az érzelem.”⁵¹

Összefoglalva: a keresztény liturgia pontos leképezést látjuk – nyilván a Dante korabeli gyakorlat szerint. Ez kísér minden fontos tisztulási folyamatot, ez zeng minden új szintre való belépéskor és ez szövi be a Földi Paradicsomot. Ebben a zenétől zengő Purgatóriumban pedig a liturgikus felfogás látszik egyedül helyesnek és előre mozdítóknak az általam vizsgált négy felfogás közül.

5. A mű utóéletének egy kis szelete

Babits írja Dante-tanulmányában: „Az *Isteni színjáték* voltaképp lírai költemény, – e nemben legnagyobb a világirodalomba.”⁵² Így nem csoda, hogy Dante hatása szinte felmérhetetlen. Oly sok koron át és annyi művészre hatott, hogy egy egész könyv sem lenne elég ezen hatások összegyűjtésére. Szinte előre vetíti, hogy milyen univerzálisan hagy majd nyomot a művészet különböző területein azzal, hogy már magában a műben hány művészt szerepeltet. Ha csak a Purgatóriumot nézzük: „[...] a zene területén Casella és Sordello, a festők, Oderisi, az antik költők: Statius és Bonagiunta, s végül Guinizelli és Danténak magának elvi bemutatása.”⁵³

Dante szíven viselte Magyarország sorsát. Kardos Tibor írja Kaposi József tanulmányáról: „Azt vitatja benne, hogy Dante mit értett a *Színjáték* híres helyén (*Paradicsom*, XIX, 142-143.):

„Óh, boldog Magyarország! csak ne hagyja
magát félre vezetni már ...”⁵⁴

Még a kutatók sem tudják pontosan eldönteni mire célzott itt Dante. Azt azonban látjuk, hogy külön figyelmet szentelt országunknak, ezért érdekes, hogy maga a mű mikor jutott el a magyar közönséghez.

Az igény a fordításra először az 1820-as években merül fel. „A felvilágosult magyar klasszicizmus utóvédharcaiban s a neoklasszika romantizálódó vágyódásainak hullámain pedig először merül fel Dante neve úgy, mint mintaadó, mint alkotó géniuszé, oly valakié, aki nemzeti irodalmat teremtett a nyelv meggazdagításával és klasszikussá tételével. Hogy lefordítandó volna s a magyarság birtokává teendő, még bátoratlanul

51 CHIAPPELLI, Fredi, *A Purgatórium szerkezete = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 341.

52 RÁBA György, *Dante és Babits, = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 583.

53 CHIAPPELLI, Fredi, *A Purgatórium szerkezete = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 338.

54 KARDOS Tibor, *A Dante-kép változásai Babits óta, = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 639.

hangzik fel 1817-ben is, pedig attól a Döbrenteitől, aki tíz évvel előbb már kétszer hozzáfogott a *Commedia* átültetéséhez.”⁵⁵

Örömmel üdvözölhetnénk ezt a törekvést, de látjuk, sajnos nem valósult meg. Szauder József írja: „Petrarca, Shakespeare, Milton, Osszián – nem beszélve a nagy német kortársakról – húsz évvel korábban honosodott meg magyar nyelven; most antikos görög nosztalgiai és középkorias vadromantika kíséretében Dante is feltűnik, inkább az elmaradt feladat teljesítésére izgató követelésként, semmit konkrét eredményt hozóan.”⁵⁶ Döbrentei Gábor munkájából – 1806-ban kezd bele – csak egy füzeti kézirat marad fenn.⁵⁷ Így az első kísérlet nem hoz igazi eredményt.

A második próbálkozás ennél jóval messzebb jut. Ehhez utat nyit Dante egy másik művének magyarra fordítása. Császár Ferenc fordításában a *Vita Nuova*: „az 500 példányban mindjárt elfogyott első kiadást (1854), még ugyanaz év végén a második követte, s ez akkor feltétlenül könyvsiker volt. [...] Szerencsés összetalálkozás ez – romantikus közönségizlés, Dante ifjú stílusa és Császár idomuló tehetsége között – a nemzet leggyászosabb napjaiban; a magyar Dante első sikere ennek köszönhető.”⁵⁸ Majd ezt hamarosan követte a következő siker, az *Isteni színjáték* fordítása. „Hűség az eredetihez és romantikus stílusjegyek jellemzik Császár *Commedia* fordítását is. 1857-ben tette közzé magyarul az *Inferno* első négy énekét.”⁵⁹

Azért fontos mérföldkő Császár Ferenc munkája, mert ennek nyoma a későbbi fordításokban is megmarad. „Egyrészt kétségtelen, hogy ez a szövege hatott legerősebben Angyal János 1878-ben megjelent *Inferno* fordítására, mely viszont Szász Károly fordításának kisürgetőjévé lett; másrészt vannak olyan megoldásai, melyek – Babits művébe, a legszebb s igazán klasszikusnak mondható Dante fordításba is átkerültek”⁶⁰

A sok *Commedia* fordítás közül kiemelkedik Babitsé, melyről Révai József megállapítja: „Műve valóban alkalmas arra, hogy megteremtse a magyar Dante-kultúrát, hogy Dante valóban olvasott íróvá legyen nálunk is.”⁶¹

Babits életműve nagyon jól példázza, hogy az *Isteni színjáték*, ha valaki kapcsolatba kerül vele és elmerül benne, akkor hatni fog a művészetére – és talán az életére is. „A Dantéval folytatott párbeszédnek Babits költészetére is közvetlen, majd később – talán ennél is mélyebb – közvetett hatása volt. A *Divina Commedia* fordításával párhuzamosan Dante közvetlen hatása háromféleképpen jelentkezik Babits lírájában: terzinában írott verseiben (*Az örök folyosó*, *Spleen*, *Ady Endrének*, *Őszi harangozó*), dantei mottóval refrénként kifejezett lírai vallomásában (*Szimbólumok: Nunquam revertar*) és egy „homage”-ában, költői hódolatában: *Dante*.”⁶²

55 SZAUDER József, *Dante a XIX. század magyar irodalmában = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 504.

56 Uo.

57 Uo.

58 Uo., 510.

59 Uo., 515.

60 Uo.

61 RÉVAI József, *A magyar Dante = Babits Emlékkönyv*, szerk. ILLYÉA Gyula, Bp, Nyugat Kiadó és Irodalmi RT. 1941, 37-38.

62 RÁBA György, *Dante és Babits = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 576.

Ezenkívül oly sokrétű, hogy mindenki mást találhat benne: „Az olasz megújulás kora példaképpül választotta Dantét, s így figyelt fel rá Döbrentei Gábor, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos. Döbrentei egy nyilatkozatában a társadalombíráló Dantét látja meg, Petőfi, Kossuth, Széchenyi a poklot járó népek hőseit.”⁶³

A dolgozat témájához jobban illeszkednek a mű zenei feldolgozásai. A *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában* című kézirat ezekből ad áttekintést: „Dante szövegeit már a XV. század madrigáلكöltői is megzenésítették. Luzzaschi, Luca Marenzio, Claudio Merulo, Domenico Micheli, G. B. Mosto, Soriano és Pietro Vinci. [...] a romantika zenéjében, leginkább operák témájaként. „Dittersdorf 1796-ban írt operájában Ugolino témáját használja fel (*Pokol*, XXXIII, 1-75.). Donizetti a *Paradicsom* XXXIII. Énekéből írt darabokat basszus szólóra és zongorára, illetve komponált egy operát *Pia de' Tolomei* címmel 1837-ben, melynek librettóját Cammarano írta (*Purgatórium*, V, 130-136.)”⁶⁴

„Igen ismert Liszt Ferenc: Dante szonátája (zongorára), és Dante szimfóniája. (...) Giacomo Puccini kisoperája, a *Gianni Schicchi* is az *Isteni színjáték*ból meríti témáját. A szövegíró, Gioacchino Forzano a pokol XXX. énekéből, a végrendelet hamisítók közül vette az ötlet, amiből a librettót írta. Igen népszerű volt Paolo és Francesca története (*Pokol*, V, 97-142.). Zandonai 1914-ben írt operát *Paolo és Francesca* címmel, melynek librettóját Tito Ricordi írta, Gabriele d' Annunzio darabja alapján. Más zeneszerzők, akik ugyanebből a történetből írtak operát: Mercadante 1830-ban, Morlacchi 1836-ban, Goetz 1877-ben, Cagnoni 1878-ban, A. Thomas 1882-ben, Nápravník 1902-ben, Rachmanyinov 1906-ban, Mancinelli 1907-ben, Ábrányi 1912-ben. [...] Ezek mellett léteznek operák, melyeket nem Dante művei inspiráltak, hanem a költő személye maga. Ilyen opera Godard *Dante és Beatrice* című operája, melyet 1890-ben írt, Nougés *Dante* című operája 1914-ből, és John Foulds operája *Dante látomásai* címmel, amit 1905 és 1908 között írt.”⁶⁵

Az emberiséggel egy időse annak az igények a megszületése, hogy a világot irányító erőket megismerjük és irányításunk alá vonjuk. Minden nép és minden kultúra kialakította a maga hiedelmeit, megkereste azokat a maga isteneit/szellemeit, akiknek vallásos tisztelettel hódolt. Hogy ezeknek a felsőbb hatalmaknak kegyeibe férközzön és szándékait megérthesse, különböző szertartásokat, rítusokat vezetett be. Cseri Kálmán református lelkész többször kifejtette, hogy az ember alapvetően vallásos lény. Bár oly sokféle istent, szellemet, bálványt talált már magának az emberiség az azonban javarészt közös mindben, hogy a hozzájuk kapcsolódó szertartásokat zene kísérte.

A XXI. század emberének már nem újdonság a zene gyógyító ereje. Ezzel mind a pszichológia, mind a pedagógia részletesen foglalkozik. Azt, hogy a bánatomat, a szorongásomat, a feszültségeimet ki lehet énekelni, vagy kizenélni magamból, egészen természetesnek vesszük. Dante műve azért is univerzális, mert ezt a két, ősi tudást

63 KARDOS Tibor, *A Dante-kép változásai Babits óta = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KADROS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, 635.

64 KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában*, kézirat 15.

65 Uo. 15 – 16.

ötvözi. A zene nem csak a zeneterápia keretein belül segíthet rajtunk. A zene az az ősi út, ami a felsőbb szférákba vezet.

A *Purgatóriumban* ez a két funkció találkozik. Ennek pedig zenei megvalósulása, nem meglepő módon, a mélyen vallásos Danténál a keresztény liturgia. Ez a zenei gyakorlat kísér és segít minden fontos tisztulási folyamatot, ez zeng minden új szintre való belépéskor és ez szövi be a Földi Paradicsomot. Ebből a fajta zenéből nincs rossz, káros vagy olyan, ami hátráltatna. A keresztény liturgikus zene előre visz, egyenesen Isten felé.

Pont ezért érdekes viszont az, hogy a többi zenei hagyomány hogy jelenik meg, helyet tud-e kapni az Istenhez vezető úton. A világi ének a maga helyén – a földi életben – jó és rossz is lehet. Motiválhat a költészet művelésére, de a halálba is csalogathat. Az Istenhez vezető úton azonban már csak attól függ, hogy előre mozdít-e vagy hátráltat, hogy milyen szándékkal szólaltatják meg. Ha valaki öncélúan, csak a maga vagy mások kedvére énekel, az eltereli a figyelmet az Úr útjairól. Azonban, ha valaki Isten szándéka szerinti dalt zeng, az a tisztulást segíti.

Épp így jogosan kap helyet a zsidó zenei hagyomány, ami nagymértékben rokon a *Purgatórium* zenével átítatott gondolkozásával. Azonban abból a nagyon sok területet felölelő, rengeteg funkcióból, amit ellát a választott nép életében, Dante csak kettőt emel be művébe. A frigidus szent sátorba szállítását, ami jelzi, hogy a legtöbb Istennel kapcsolatos szakrális aktus elengedhetetlen kísérője, előre mozdítója vagy egyetlen eszköze a zene. Ráadásul az egész nép részt vesz benne, pont úgy, ahogy a tisztuló lelkek is mind közösen énekelnek. Ezen kívül Lea énekét, mely az Öszövetségben nem szerepel. Példát adva ezzel, hogy hogyan lehet a zenét használva saját érzelmeinket és életeseményeinket Istennek tetsző módon feldolgozni.

A filozófiában vagy a művészetben az antik bölcsek példamutatása meghatározó. A *Purgatórium* kezdetén Dante egy múzsához fordul, az ő közreműködését reméli. Viszont ez az a kultúrkör, ami a legjobban eltűnik a *Purgatóriumból*. Míg a világi zenére utaló példák szinte a Földi Paradicsomig tanítanak minket az ilyen fajta zene szerepéről, addig az antik görög-római gondolkozás nem jut el a *Purgatórium* hegyéig. Ez a legkevésbé rokon a liturgikus gondolkozással.

Végső konklúzióm tehát a következő: Dante a zene két, ősi funkcióját használja a *Purgatóriumban*. Az első, a zene ösztönös használata érzelmeink megélésére és feldolgozására. Mint például Magyarországon sok faluban szokás volt kijárni a temetőbe és megénekelni a halott életét és a gyászoló érzéseit akár hosszú évekkel a gyász letele után is, épp úgy éneklé meg saját sorsának nagy traumáját Lea a Földi Paradicsomban. Ugyancsak így él meg éneklés közben a vétkesek bűneik súlyát és dolgozzák fel őket eredményesen, mert megtisztulnak tőlük. A második pedig a zene Istenhez vezető funkciója. Ahogy a sámán énekekkel és tánccal jutott el a révületbe, épp úgy fontos egy keresztény hívőnek is, hogy Isten felé dalban mutathassa ki az érzéseit. A szakrális zene sok mindent megtanít és mutat, ha nem is mindig értelmi, de sokszor érzelmi síkon. Azt, hogy melyik zenei hagyomány milyen súllyal mutatkozik meg a *Purgatóriumban*, – leszámítva a keresztényt, amit nyilván egyedül üdvözítőnek tekint egy

mélyen vallásos katolikus hívő – annak oka abban keresendő, hogy ez a két funkció mennyire és milyen formában jelenik meg benne.

Felhasznált irodalom

- Biblia*, Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága, Bp., Kálvin János Kiadó, 2001.
- CHIAPPELLI, Fredi, *A Purgatórium szerkezete = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.
- DANTE Alighieri, *Isteni színjáték*, BABITS Mihály fordítása. <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/> megtekintés dátuma: 2015.09.21.
- KÁDÁR Julianna, *Zenei jelenségek Dante Purgatóriumában*, kézirat
- KARDOS Tibor, *A Dante-kép változásai Babits óta = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KADROS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.
- KÁRMÁN György, *A zsidó liturgikus zene, I. rész, Történelmi vázlat*, Bp., ORKI Zsidó Egyetem, 1998.
- KELEMEN János, *A szentlélek poétája*, Kávé Kiadó, 1999.
- PÁL József, *Dante, szó, szimbólum, realizmus a középkorban*, Bp., Akadémiai Kiadó 2009.
- RÁBA György, *Dante és Babits = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.
- RÉVAI József, *A magyar Dante = Babits Emlékkönyv*, szerk. ILLYÉS Gyula, Bp., Nyugat Kiadó és Irodalmi RT, 1941.
- SZABÓ Tibor, *Dante életbölcselete*, Bp., Hungarovox Kiadó, 2008.
- SZAUDEK József, *Dante a XIX. század magyar irodalmában = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966.
- <http://judaizmus.blogspot.hu/2009/04/nok-bibliaban-7.html> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.
- <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/02.02.html> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.
- http://mitologiaoldalaim.blogspot.hu/p/blog-page_9230.html megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.
- http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=339_341_91_zsoltar/ megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.
- <http://utrakelo-irodalom.hu/irodalom/vilagirodalom/gorog/hesziodosz-2/muzsak/> megtekintés dátuma: 2015. 09. 21.